

VERKENNERS / KUNST GEHUISVEST IN GEBIEDSONTWIKKELING

Inhoudsopgave

INLEIDING	03
DEEL I HET VELD	
VERKENNING VAN EEN WERKVELD	05
VERKENNING VAN EEN WERKWIJZE	05
VERKENNING VAN DE REALITEIT: 1E PILOT	09
TEKSTFRAGMENT UIT 'RAINER MARIA'	10
DEEL II VERKENNERS	
MEDE INITIATIEFNEMER	15
LOCATIETHEATERMAKER IN HAARZUILENS	17
GEBIEDSINRICHTER HAARZUILENS	19
LOCATIETHEATERMAKER IN VEENHUIZEN	21
WORDT VERVOLGD	23

2

Auteurs: Pat van der Jagt, Henk Keizer, Willem van Wingerden, Bruno Doedens,

Berthe Jongejan, Vincent Tiel Groenestege

Uitgevers: Vrede van Utrecht & DLG.

Fotografie: Marieke Wijntjes **Ontwerp:** Autobahn.nl

 **vrede van
utrecht**
cultuur over grenzen

 dienst landelijk gebied
voor ontwikkeling en beheer

Coverbeeld is geïnspireerd op de serie "Landscapes" van Levi van Veluw. » www.levivanveluw.nl

Inleiding

KUNST EN GEBIEDSONTWIKKELING. WAT EEN VEELBELOVENDE COMBINATIE. TWEE VERSCHILLENDE WERELDEN MET EIGEN EXPERTISES, EIGEN JARGON, EIGEN OPDRACHTGEVERS EN EIGEN GELDSTROMEN ONTMOETEN ELKAAR EN STARTEN EEN VERKENNING. WANT, NAAST DE VERSCHILLEN IS ER OOK EEN GEMEENSCHAPPELIJK VELD, NAMELIJK: PASSIE VOOR HET LANDELIJK GEBIED MET HAAR BEWONERS. DAARUIT ONTSTOND EEN INTENSIEVE SAMENWERKING TUSSEN GEBIEDSONTWIKKELAARS EN KUNSTENAARS. SAMENWERKING DIE ONTSTOND UIT NIEUWSGIERIGHEID NAAR ELKAARS WERKTERREIN MET ALS DOEL ELKAARS WERK TE BEÏNVLOEDEN EN TE VERRIJKEN. WE VERMOEDEN DAT DERGELIJKE SAMENWERKINGEN MEERWAARDE ZAL OPLEVEREN. DAAROM VOLGEN WE HET PROCES EN ZOEKEN WE SAMEN NAAR EEN METHODIEK 'KUNST IN GEBIEDSONTWIKKELING'.

DEEL 1 VAN DIT BOEKJE BESCHRIJFT DE ACHTERLIGGENDE IDEEËN, DE WERKWIJZE EN DE OPSTART VAN DE EERSTE PILOT IN HAARZUILENS.

IN DEEL 2 STAAN DE EERSTE ERVARINGEN VAN DE VERKENNERS VAN DIT GEMEENSCHAPPELIJKE VELD. DE KOMENDE JAREN VERWACHTEN WE NOG ENKELE PILOTS TE STARTEN.

EEN VERHAAL DAT GROEIT, NOG NIET AF IS MAAR NU AL HEEL INSPIREREND IS EN DE MOEITE WAARD IS OM VERTELD TE WORDEN. LEES IN DIT BOEKJE WAAR DE SAMENWERKING OP GEBASEERD IS, HOE DIE VORM KRIJGT EN WAT DE VERVOLGPLANNEN ZIJN.

WILLEM VAN WINGERDEN (DLG)

HENK KEIZER (VREDE VAN UTRECHT/ZOMER VAN UTRECHT)

BRUNO DOEDENS (SLEM)

3

HET VELD

Deel I Het Veld

Verkenning van een werkveld

Op een prachtige zomermiddag in 2007 presenteerde een medewerker van de Dienst Landelijk Gebied (DLG) aan medewerkers van de Vrede van Utrecht een plan voor een muziektheaterproductie. De voorstelling moest gaan over 'Helse Landschappen'. Immers, er was van alles aan de hand met ons landschap, oude landschappen verdwenen, landschappen verrommelden, er ging in korte tijd veel kapot en sommige landschappen deden van nature al denken aan Dante's beroemde 'Inferno'. Het leek tijd om aandacht te vragen voor het landschap, zo was het idee. Een onverwachte vraag van DLG, zo'n voorstel voor een theatervoorstelling. Vrede van Utrecht investeert duurzaam in de productie van kunst, stimuleert de deelname van de bevolking aan kunstprogramma's en investeert in de verbetering van de culturele infrastructuur in stad en regio. Het programma Zomer van Utrecht neemt cultureel erfgoed als inspiratiebron en presentatieplek voor kunst en cultuur. Het landschap is ons meest zichtbare en aanwezige erfgoed. De mensen die het landschap bevolken en hun geschiedenis en leefwereld zijn het belangrijkste thema van de Zomer van Utrecht. Het cultuurhuis Haarzuilens is een van de locaties van het Zomer van Utrecht-programma. We stelden voor een gesprek te beleggen met een aantal kunstenaars.

Het idee achter het project leidde tot een bredere discussie waarbij aandacht voor het veranderende landschap, het werk van DLG en de rol die kunst in de samenleving kan spelen centraal kwamen te staan. We hadden het vermoeden dat kunstenaars en het werk van DLG raakvlakken zouden kunnen hebben. En eigenlijk wisten we dat ook al wel. Er zijn genoeg mooie voorbeelden van theatervoorstellingen in het landelijk gebied. De PeerGrouP in Drenthe doet haast niet anders. Net als Bruno Doedens met SLEM, Sjaak Langenberg in de polder Mastenbroek en Titia Bouwmeester, die ook al vaker in het landelijk gebied werd gesignaleerd. De lijst die we konden bedenken werd steeds langer. Al die kunstenaars en DLG hadden gemeenschappelijk dat het in hun werk gaat om processen, vaak van lange duur. Processen waarbij landschappen opnieuw worden ingericht met enorme gevolgen voor de bevolking. Had een ieder zijn eigen proces of waren er redenen om die raakvlakken en processen verder te onderzoeken? En hoe doe je dat?

Om het maar eens praktisch te maken stapten DLG'ers en kunstenaars en Vrede van Utrecht – programma makers in een busje en reden samen door de provincie Utrecht. We bezochten allerlei 'DLG-projecten' waar de mensen uit de kunstensector vaak meteen ideeën begonnen te opperen: "Deze bunker als decor voor een Grieks

drama..., hier zou je een kunstmarkt kunnen houden..., werkplaatsen, daar is ook gebrek aan..., hier zou je eigenlijk niets moeten doen, en daar zou....” Aan het eind van de dag boden de kunstenaars de DLG’ ers hun verontschuldiging aan: wat hadden ze aan al die losse ideeën, wat wisten kunstenaars van de dagelijkse praktijk van gebiedsontwikkeling, van de machten en de politieke krachten waarmee zij te maken hebben? We besloten een dag te beleggen waarop de DLG-medewerkers de mensen uit de kunstensector zouden vertellen over het werk van DLG, over hun wereld. Dat werd een boeiende dag die er toe leidde dat we afspraken maakten om met elkaar in zee te gaan. Voor een langere tijd. Dus niet eenmalig een project over Dante’s Helse Landschappen maar een langdurige samenwerking vanuit het vermoeden dat dit voor beiden een meerwaarde kon opleveren.

Kan het inzetten van kunst en cultuur bij projecten voor gebiedsontwikkeling bijdragen aan meer kwaliteit van de ontwikkelingsplannen, meer mogelijkheden voor kunstenaars om projecten te realiseren én aan meer betrokkenheid van de bewoners van een gebied? Er volgden veel gesprekken waarbij de verschillende partijen elkaar informeerden over hun werk. Daarin zijn grote verschillen in werkwijze en doelstelling geconstateerd maar ook overeenkomstige belangen en doelstellingen benoemd.

6

Centrale vraag van dit project werd: hoe kan de samenwerking tussen kunst en gebiedsontwikkeling tot meerwaarde zijn voor het landelijk gebied? Voorlopig konden we met deze vraag een koers proberen uit te zetten.

Bij het bestuderen van de eerste mogelijke projectlocaties in het dorp Haarzuilens was de vraag, en vooral voor de geëngageerde kunstenaar die op locatie wil werken, wat is hier aan de hand? Hoe ziet het werkveld er uit? Hoe moeten we ons veldonderzoek inrichten? “Deep mapping” noemt de een dat, de ander wil lang op een locatie blijven en daar diep graven.

Nederland is, na Frankrijk en Amerika, de grootste exporteur van landbouwproducten. Tegelijkertijd verdwijnen steeds meer boerenbedrijven. De scheiding tussen stad en platteland wordt steeds minder helder. Het huidige landschap verandert snel onder invloed van de huidige ontwikkelingen in de landbouw, industrie en stedenbouw. De behoefte aan kwalitatief goed voedsel neemt toe, de productie ervan neemt af. Het protest tegen de verrommeling van het landschap neemt snel toe. Economische motieven gaven steeds de doorslag bij herinrichting.

Het besef groeit dat niet alleen economische motieven van invloed mogen zijn op de herontwikkeling van het platteland. Steeds vaker wordt gewezen op het belang

om cultuur en agricultuur opnieuw met elkaar te verbinden. Culturele programma’s, met interventies en het duurzaam vestigen van creatieve industrie kunnen wellicht een nieuwe betekenis creëren voor een nieuwe boeren bedrijvigheid en een platteland waar agricultuur op verschillende manieren kan worden beleefd. Steeds meer kunstenaars, wetenschappers, gebiedsontwikkelaars, natuurbeschermers en overheden houden zich bezig met deze thematiek. Tijd voor samenwerking tussen de verschillende maatschappelijke sectoren?

DLG zoekt de samenwerking op omdat het in gebiedsontwikkeling niet louter gaat om het realiseren van ‘blauwe en groene doelen’ waar DLG voor aan de lat staat, maar dat aandacht voor sociaal-maatschappelijke doelen steeds belangrijker wordt in gebiedsprocessen. DLG is betrokken bij en soms zelfs verantwoordelijk voor herontwikkeling van plattelandsgebieden. De dienst koopt grond in natuur- en landbouwgebieden waarop soms boerderijen en andere gebouwen staan. Deze gebouwen worden vaak in de loop van de tijd gesloopt om er vervolgens natuur of een nieuw landschap van te maken. In andere gevallen moeten nieuwe bestemmingen voor de gebouwen worden gevonden. Het ligt veelal voor de hand dat er gezocht wordt naar exploitanten die de huur of het eigendom kunnen overnemen. Het liefst op korte termijn. Soms ook duurt het jaren voordat er definitief wordt ingericht, soms gaat de sloop of de herbestemming snel. In alle gevallen zijn het intensieve trajecten waarbij veel partijen met verschillende belangen betrokken zijn. Daar liggen mogelijkheden om samenwerking tussen gebiedsontwikkeling en kunst verder te gaan onderzoeken.

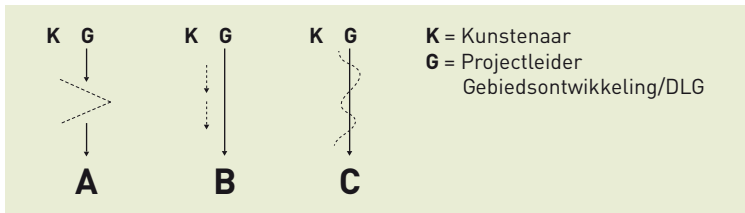
7

» Verkenning van een werkwijze

We durven te constateren dat we met iets nieuws bezig zijn. We willen een koers uitzetten om intensieve samenwerking tussen gebiedsontwikkeling en kunst en cultuur te bereiken. We willen weten hoe je die samenwerking zo vormgeeft dat de meerwaarde voor het gebied zo groot mogelijk wordt. Wanneer heeft kunst een meerwaarde? Wat is er nodig voor DLG om met kunstenaars samen te kunnen werken? En andersom, hoe voorkom je dat kunst alleen maar instrumenteel wordt ingezet. Kunst heeft toch ook vooral zijn eigengereide, eigenzinnige speelveld nodig om tot bloei te kunnen komen?

De centrale vraag van dit project werd verbreed: hoe kan de samenwerking tussen kunst en gebiedsontwikkeling tot meerwaarde leiden voor het landelijk gebied? En andersom, hoe kan de samenwerking tussen kunst en gebiedsontwikkeling tot meerwaarde zijn voor een goede kunstproductie?

Wij zien in onze gesprekken drie manieren van de samenwerking tussen kunst en gebiedsontwikkeling. Hieronder zijn ze als model weergegeven:

A. Interventies als deel van het proces.

De kunstenaar (of steeds een andere kunstenaar / andere kunstenaars) inter-venieert met een kunstproject of met gesprekken in de ontwikkeling van het gebied. De gebiedsontwikkelaar draagt tijdelijk een deel van zijn verantwoorde-lijkheid voor het proces over aan een kunstenaar.

B. Projectbasis.

De kunstenaar voert een project (cq. projecten) uit dat op enkele momenten de gebiedsontwikkeling ondersteunt. Bijvoorbeeld als extra communicatie met bewoners en ondernemers.

C. Kunstenaar als medeontwikkelaar.

C 1. De kunstenaar is onderdeel van de projectgroep voor gebiedsontwikkeling.

C 2. De kunstenaar vestigt zich in het gebied, betreft bijvoorbeeld een gebouw en draagt de volledige verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van het gebouw en ontwikkelt een relatie met de bewoners / omgeving door hen te betrekken bij zijn locatieprojecten.

De samenwerking tussen gebiedsontwikkelaars en kunstenaars leidt uiteinde-lijk tot een beschrijving van de werkwijzen.

De totstandkoming van de methodiekbeschrijving is een belangrijk aspect van dit project. Het geeft overheden, gebiedsontwikkelaars en kunstenaars nieuwe inzichten in, en handvatten voor de verbetering van de ontwikkeling van plat-telandsgebieden en de ontwikkeling van projecten in dat gebied.

Na drie jaar wordt een methodiek beschreven waarbij de verschillende vormen van samenwerking inzicht geven in vragen als: Welke speelruimte heeft een kunstenaar nodig? Welke werkwijze gebruikt hij/zij? Welke speelruimte heeft de gebiedsontwikkelaar nodig? Welke verantwoordelijkheden en taken kun

je overdragen en welke niet? Welke randvoorwaarden zijn er wanneer deze processen van start gaan? Wat is precies de maatschappelijke meerwaarde? Wanneer is samenwerking tussen kunst en gebiedsontwikkeling zinvol en wan-neer niet?

Het onderzoek naar het antwoord op deze vragen wordt gedaan door Pat van de Jagt van Alterra in overleg met Eugene van Erven van het Community Art Lab van de Vrede van Utrecht.

» Verkenning van de realiteit: 1e Pilot

Een van de eerste resultaten van dit type samenwerking tussen kunstenaars en gebiedsontwikkelaars is het project Haarzuilens. In het herinrichtingsproces is een boerderij gevonden waar het productiehuis d*Amor zich heeft gevestigd. Inzet is dat het kunstinitiatief een relatie aangaat met het dorp en projecten ontwikkelt die betrekking hebben op de thematiek die in en rond het dorp speelt. Daarbij dient ook rekening gehouden te worden met de ontwikkeling in Leidsche Rijn. Productiehuis d*Amor wordt projectleider van de boerderij en de activiteiten en kan ook projecten met / van derden initiëren. De voorkeur van d*Amor en de Vrede van Utrecht gaat uit naar een periode van drie jaar. Natuurmonumenten biedt een gebruikscontract aan voor een jaar omdat men al in gesprek is met een mogelijke (andere) ontwikkelaar van de locatie.

De betrokken partijen tekenden in december 2008 een intentieverklaring. DLG, Natuurmonumenten, Vrede van Utrecht en d*Amor komen overeen dat zij geza-menlijk verantwoordelijk zijn voor het welslagen van het project.

De eerste voorstelling die in de boerderij speelt is 'Rainer Maria', van het theatergezelschap De Warme Winkel en geproduceerd door d*Amor. Ruim een kwart van de dorpsbewoners komt kijken. De voorstelling ontvangt lovende kritieken in de landelijke dagbladen. De recensent van Trouw vraagt zich af of er een nieuw Mickery aan het ontstaan is (een baanbrekende theatergroep in jaren tachtig). Dorpsbewoners reageren verschillend: trots dat het dorp een cultuurhuis heeft, verbaasd omdat men niet is geïnformeerd over dit initiatief. De voorstelling is de eerste in een lange reeks, in het kader van 'De Zomer van Utrecht'. De volgende voorstelling zal gebaseerd zijn op interviews met de be-woners van Haarzuilens. Dat lijkt een mooi begin van een relatie met een dorp te worden: "Wij zijn de nieuwe burens, hoe is het hier en bevalt het u?". Dat het dorp verschillend denkt over de rollen van DLG en die van Natuurmonumenten is bekend maar wat de kunstenaars boven water zullen halen blijft de vraag.

Naast het project in Haarzuilens volgen we ook de activiteiten van de PeerGroup en van SLEM. De PeerGroup is een gezelschap dat al enige jaren is gevestigd in het dorp Veenhuizen en heeft een behoorlijke bijdrage geleverd aan de herontwikkeling van het dorp..

SLEM – Stichting Landschapstheater en Meer, werkt samen met dorpen en grote groepen mensen in het landschap. Dit landschapstheater houdt zich bezig met de vraag hoe kunstvormen in het algemeen en beeldende kunst, locatietheater en film in het bijzonder het landschap blijvend kunnen beïnvloeden, vervormen en van betekenis kunnen voorzien.

We hopen in de komende jaren meer van dit soort onderzoeksprojecten te kunnen starten en volgen. De verschillende ervaringen moeten ons leiden naar inzicht in de factoren die het proces beïnvloeden

De koers is uitgezet maar het eindpunt van de reis is ook voor ons onbekend. Reden genoeg voor een onderzoek.

Tekstfragment uit 'Rainer Maria'

(Onderdeel uit de theatervoorstelling van produktiehuis d*Amor, o.a. uitgevoerd in het cultuurhuis te Haarzuilens)

De gewone mensch ziet de oppervlakte van de dingen, die hij en zijn medemenschen in den loop der eeuwen hebben tot stand gebracht, en gelooft maar al te graag dat de geheele aarde om hém draait, omdat hij een akker kan bebouwen, een bosch rooien en een rivier bevaarbaar maken. Zijn oog, dat bijna uitsluitend op menschen is ingesteld, ziet de natuur terloops eveneens, als iets, dat als vanzelfsprekend aanwezig is, en dat zooveel mogelijk moet worden uitgebuit. Kinderen zien de natuur al anders; eenzame kinderen vooral, die tusschen volwassenen opgroeien, sluiten met een soort van solidariteit bij haar aan en leven in haar zooals de kleine dieren, volkomen opgegaan in de voorvallen van bosch en hemel, en in een onschuldige, schijnbare harmonie daarmee.

Maar daarom komt later voor knapen en jonge meisjes die eenzame van intense melancholie bevende tijd, wanneer zij, juist in de dagen van lichamelijke rijpwording, nameloos verlaten, voelen, dat de natuur zijn dingen niet meer, en de mensch zijn lotgevallen nog niet met hen deelt. Het wordt lente, hoewel

zij treurig zijn; de rozen bloeien en de nachten zijn vol nachtegalen, hoewel zij liever zouden sterven; en wanneer zij eindelijk weer flauwtjes kunnen lachen, is het alweer herfst geworden, November met zijn zwaarmoedige, als het ware onophoudelijk vallende dagen, waarop de lange, donkere winter volgt.

En aan den andere kant zien zij de menschen, even vreemd en zonder meegevoel, die hun zaken, hun zorgen, hun successen en genoegens hebben, en zij begrijpen hen niet.

En ten slotte geeft de eene helft zich gewonnen, stelt zijn eisen lager en gaat tot de menschen, om hun arbeid en hun lot te deelen, om nuttig te zijn, mee te helpen en op de een of andere wijze den vooruitgang op aarde te dienen; terwijl de anderen, die de verloren natuur niet willen opgeven, haar achterna gaan en vervolgens proberen, bewust en met inzet van een geconcentreerde wil, haar weer zoo nabij te komen als zij dit, zonder het te begrijpen, in hun jeugd hadden gekund.

Men begrijpt dat dezen laatsten de kunstenaars zijn: dichters of schilders, componisten of architecten, in den grond eenzamen die, terug naar de natuur gewend, het eeuwige boven het vergankelijke verkiezen, en die, omdat zij de natuur niet tot medegevoel kunnen overreden, er hun taak van maken, de natuur te betrappen, om zichzelf op de een of andere manier in haar groot verband te voegen.

En door dezen eenzamen enkeling komt de gehele menschheid nader tot de natuur.

Het is zeker niet de minste en wellicht de meest eigenlijke waarde van de kunst, dat zij het medium is waarin mensch en landschap, vorm en wereld elkaar ontmoeten en vinden.

In werkelijkheid leven zij naast elkaar, nauwelijks wetend van elkander, en in het schilderij, het bouwwerk, het toneelstuk, de symphonie, in een woord de kunst, schijnt het dat zij, als in een hogere profetische waarheid, in elkaar vloeien, zich op elkander beroepen, en is het alsof zij elkaar aanvulden tot die volkomen eenheid, die het wezen van het kunstwerk vormt.

Bron: 'Het landschap' van Rainer Maria Rilke

VERKENNERS

Deel II Verkenners

Mede initiatiefnemer

Willem van Wingerden, adviseur gebiedsontwikkeling bij DLG vond een verdieping in beleving van landschappen na een eerste ontmoeting met kunst en gebieden en ging op zoek naar meer. In de samenwerking met kunstenaars zoekt hij nieuwe impulsen in werkproces, in de relatie met de bewoners en gebruikers en een inhoudelijke verbreding van de gebiedsopgave.

» DLG-praktijk

“Onze praktijk in gebiedsontwikkeling kenmerkt zich door efficiëntie en een grote mate van taak- en doelgerichtheid. Dat heeft voor een groot deel te maken met de vraag van onze opdrachtgevers en heeft direct weerslag op onze denk- en werkwijze. Tegelijkertijd voelen provincies vanuit een maatschappelijke verantwoordelijkheid ook de noodzaak tot meer integraliteit in de gebiedsplannen. Het doelgericht en efficiënt realiseren van integrale plannen zijn lastig te combineren. In de eerste plaats zijn de budgetten - nog sterker dan vroeger - sectoraal verdeeld. Daarnaast vragen integrale opgaven meer tijd en andere procesvaardigheden die ten koste kunnen gaan van efficiëntie. Een goede voorverkenning zou bijvoorbeeld als start van een integraal gebiedsproces een meerwaarde kunnen genereren in proces en inhoud. Zelf ben ik, net als mijn collega's, geneigd om die fase snel te doorlopen maar door het werken met kunstenaars die meer kennis en vaardigheden tonen in het naar boven halen van mens en gebiedskapitaal ben ik daar anders naar gaan kijken. De directie van DLG heeft burgerparticipatie uitgeroepen tot centraal thema voor 2009. Participatie van burgers kan alleen als je in je gebiedsproces tijd en ruimte neemt om die burger serieus te kunnen nemen. Dat vergt meer dan alleen het uitleggen van onze doelstellingen aan de burger.

» Van Muziekspektakel naar Cultuurhuis

Vanuit eerdere ervaring met kunst ontstond een zoektocht naar het ontwikkelen van een gezamenlijk proces voor DLG en kunstenaars. Het eerste idee was het opzetten van een muziekspektakel op een DLG-terrein. Dat bleek duur om te realiseren maar leverde wel allerlei nieuwe contacten op tussen mensen die voelden voor dat gezamenlijke proces. Zowel van DLG als uit de kunsthoek. Binnen DLG heb ik toen gevraagd wie er in de lopende processen voelde voor samenwerking met kunstenaars en daaruit kwam Haarzuilens naar voren. Er stond een boerderij leeg die in bezit was van Natuurmonumenten. Zij stelden de boerderij gratis tijdelijk ter beschikking omdat Natuurmonumenten welwillend staat tegenover

initiatieven die zich richten op de relatie met de bewoners en met toekomstige gebruikers van de nieuwe natuur, die wonen in VINEX-wijken rond Utrecht. De theatergroep d*Amor zocht een interessante plek voor het maken van lokatietheater en heeft daarvoor zijn eigen financiering. Ook de projectleider van DLG stond positief tegenover een samenwerking met kunstenaars en zo kwam het cultuurhuis Haarzuilens tot stand. Na de vele kennismakingsrondes ontstond zonder veel extra financiering een project, volledig gebaseerd op gezamenlijke energie van de betrokken partners.

» Gezamenlijke opgave

Veel collega's voelen enorme betrokkenheid bij gebieden waar ze voor werken. Zij stellen zich op als woordvoerder van een gebied en hun doel is om de schoonheid ervan onder de aandacht te brengen bij steeds grotere groepen gebruikers. In het traject 'Kunst en gebiedsontwikkeling' kwam ik in aanraking met kunstenaars die vanuit een andere ingang bezig zijn met eenzelfde opgave. Lokatiekunstenaars bijvoorbeeld werken met de verhalen en beelden uit een gebied. Zij proberen op die manier andere kwaliteiten van een gebied te tonen en onder de aandacht te brengen. De voorstelling, documentaire of kermis die daaruit volgt kan gewicht in de schaal leggen voor keuzes in inrichtingsvraagstukken. In Haarzuilens zijn de daadwerkelijke gevolgen voor het gebiedsproces beperkt omdat het herinrichtingsplan al in kunnen en kruiken is. In nieuwe 'pilots' willen we graag in een eerder stadium samenwerken met kunstenaars en zijn benieuwd wat het resultaat is van een gezamenlijke gebiedsverkenning.

» Nieuwe praktijk

Ik zoek in die samenwerking met kunstenaars iets nieuws in zowel proces als inhoud. Het is opvallend dat dit traject met kunstenaars naast een ongelofelijk hoeveelheid energie ook heel veel heeft opgeleverd in mijn dagelijkse werkwijze. Ik ben steeds meer bewust van het feit dat gebiedsontwikkeling niet alleen een groene en blauwe opgave is maar ook een sociale en culturele opgave. Om dat toe te laten is het nodig om losser in het proces te gaan staan en meer ruimte te nemen voor gebiedskwaliteiten die nog onder de oppervlakte verstopt liggen. Ik zie de theatermensen in Haarzuilens bijvoorbeeld mensen uitnodigen en verleiden om ze te betrekken in een proces waarin die kwaliteiten worden opgezocht. Die benaderingswijze van doelgroepen spreekt mij erg aan. Ik ben heel benieuwd of we door de samenwerking met kunstenaars ook nieuwe doelgroepen kunnen betrekken bij gebiedsontwikkeling of nieuwe doelgroepen kunnen verleiden om naar het landelijk gebied te komen. De Ecologische Hoofdstructuur (EHS) is op dit moment de belangrijkste opgave voor DLG. Veel geld en menskracht wordt

ingezet om op korte termijn veel natuur te realiseren. Het zou mooi zijn als in de nieuwe pilots niet alleen de opgave voor gebieden wordt verbreed maar tegelijkertijd ook die natuurdoelstellingen worden gerealiseerd.

Ik ben heel benieuwd of het ons lukt om die nieuwe inhoud afkomstig uit het proces met de kunstenaars daadwerkelijk te vertalen in een gebiedsplan. Hoe de vertaalslag van die input naar de gebiedsplannen vorm kan krijgen zal zich tonen in de komende jaren. Daarom hebben we besloten om de pilot Haarzuilens en enkele nieuwe pilots die in 2009 zullen starten, nauwgezet te volgen zodat we inzage krijgen in de toegevoegde waarde van kunstenaars in een meer integrale gebiedsontwikkeling. "

Locatietheatermaker in Haarzuilens

Teun van Essen is zakelijk leider van de Theatergroep d*Amor die een leegstaande boerderij in Haarzuilens in gebruik heeft genomen als cultuurhuis voor de regio. Op 1 december 2008 hebben de betrokken partijen de intentieverklaring tot samenwerken getekend. De samenwerking tussen Natuurmonumenten, DLG, Stichting Vrede van Utrecht en productiehuis d*Amor lijkt veelbelovend. Wat wil d*Amor op deze plek?

» Meer uitleg, minder voor de hand liggende locaties

"d*Amor is een Amersfoorts productiehuis van jonge theatermakers, die specifiek theater willen maken buiten de context van het gebruikelijke theater. We zijn op zoek naar de essentie van deze kunstvorm die meer is dan vluchtig vermaak. Producties die doen nadenken over de voorstelling maar ook over de plekken waar ze zich afspelen. De gebieden die ons de spanning geven die we als theatermakers zoeken is dat boeren land en dat buiten gebied. Hier moet je, veel meer dan in de stad, uitleggen wat je komt doen en dat uitleggen is een mooi gegeven. Een plek waar je meer moeite voor moet doen leidt eerder naar de essentie dan een makkelijker plek. Je moet jezelf niet te snel naast de warme kachel installeren. Daarom trekken we vooral naar minder voor de hand liggende locaties en gebieden waar mensen niet gelijk 'om' zijn. Je kunt jezelf als kunstenaar vrij onzichtbaar maken en werken met de voeding die de maatschappij op die plek aanreikt of juist je kunstdoel meer vooropstellen. Kijken wat er gebeurt als je mensen die daar minder vertrouwd mee zijn confronteert met theater zoals bij de voorstelling Rainer Maria. Laat ze eerst denken: 'Moet dat nou?' en 'Is dat nou nodig?' Het is een proces en het moet zichzelf gaan bewijzen.

» Essentie van een plek

Wat we op deze plek willen proberen is werken aan een aantal verschillende trajecten. Het centrum is de boerderij van waaruit we locatietheater gaan maken. De plek en het gebied zijn interessant door hun schoonheid, historische context en sociale context. Sociaal gezien hangt deze kleine dorpskern met zijn eigen tradities tegen een grote stad aan die uit zijn voegen groeit. Daaromheen verdwijnt het plattelandleven. Ook is de prominente rol van Natuurmonumenten nu en de rol van de baron vroeger onderdeel van die sociale context. Het pittoreske beeld van het dorp gelegen naast een kasteel gelegen in een veranderend landschap biedt prachtige uitdagingen voor een voorstelling. De boerderij zelf is symbool voor de verdwijnende agrarische sector. Het feit dat hier geboerd werd en nu niet meer vinden wij een waardevol gegeven. Ik zou het heel erg vinden als de boerderij gesloopt zou worden. Je haalt dan een essentieel deel weg van wat dit gebied typeert.

Daarnaast gaan we iets doen met community art: we gaan focussen op verhalen uit de omgeving om te zien of wij iets kunnen bijdragen aan de bewoners van Haarzuilens. Twee theatermakers zijn begonnen met het aanknopen van gesprekken met de mensen uit deze omgeving. We willen eerst in beeld krijgen wie hier wonen en welke verhalen breed worden gedeeld. Wat dit zal opleveren en waar het in zal resulteren is nog volledig open. Het kan een voorstelling worden of een documentaire maar misschien ook wel een boekje. Dat zal het materiaal uitwijzen. Eén keer per maand nodigen we een bijzondere voorstelling uit op de boerderij. Dat kan een voorstelling zijn uit Nederland of daarbuiten, die thematisch aansluit bij deze bijzondere plek. Het is voor veel theatermakers een voorrecht om uitgedaagd te worden door een dergelijke plek en dat levert vaak verrassende dingen op.

» Reacties

Rainer Maria in Haarzuilens was compleet uitverkocht en heeft veel mensen uit de buurt aangetrokken. Een van de reacties was: "Dank dat ik bij deze voorstelling heb mogen zijn en voor het feit dat we ineens een cultuurhuis als burens hebben." We hebben nog geen negatieve reacties gehad. Die zijn er misschien wel maar die hebben ons niet bereikt. Wel heeft iemand negatief gereageerd op geparkeerde auto's van theaterpubliek. Ondanks de voorzorgsmaatregelen van een speciale busverbinding en parkeermogelijkheden iets verder van het cultuurhuis zijn wij Nederlanders een autominnend volkje. Een groep natuurliefhebbers is verantwoordelijk voor de uilenkast in onze boerderij en maakte zich zorgen over het welbevinden van de kerkuil die is gehuisvest in de nok van het dak. In overleg

is die kast nu verplaatst naar de rand van de boerderij. De uil is na verplaatsing van de kast gebleven en stoort zich kennelijk niet aan ons. Hij heeft ons blijkbaar geaccepteerd als zijn onderhuurders. Echt helder krijgen wat wij precies gaan doen is onduidelijk. Ik voel dat die vraag er wel ligt. De meerwaarde van onze aanwezigheid toont zich als je er gebruik van wilt maken. Voor cultuurliefhebbers kan een voorstelling veel geluk geven maar als je niks hebt met theater dan scoort dat niet. In eerdere trajecten hebben we gezien dat mensen daarin kunnen veranderen. Dat gebeurde met boeren bij wie we op het erf speelden. Tijdens dat traject werd de samenwerking steeds intensiever en namen we met pijn in het hart afscheid van elkaar na een ervaring die beide partijen nooit zouden vergeten. Voor een andere voorstelling zochten we geschikte boerderijen en gingen praten met boswachters uit de buurt. Stuk voor stuk probeerden zij het project binnen hun gebied te halen omdat zij van anderen met die ervaringen al hadden begrepen dat dat leuk kon worden.

Doel voor ons is niet zozeer om alleen eigen projecten te doen maar ook om het leuk te hebben met elkaar. Hoe meer mensen je in je omhelzing kunt betrekken des te leuker is de omhelzing.

Gebiedsinrichter Haarzuilens

Een landelijke wervingscampagne voor pilotgebieden kunst en gebiedsontwikkeling was aanleiding voor projectleider Ids de Boer om de herinrichting van Haarzuilens te gebruiken om lokatiekunstenaars in zijn gebied te halen. Hij verwacht een impuls in draagvlak en interactie met de streek, maar: het moet hem niet te veel tijd kosten en in geen geval het proces verstoren.

» Voorafgaand

"Haarzuilens maakt deel uit van de herinrichting van Utrecht West. Het is een gebied waar veel mensen op de een of andere manier gebruik van willen maken en dat maakt het tot een spannend gebied met de nodige uitdagingen. Ik heb Haarzuilens voorgedragen om te verkennen op geschiktheid voor een samenwerking met kunstenaars omdat het mij wel spannend leek en omdat ik benieuwd was welke andere gebieden er in zo'n verkenning landelijk boven zouden komen drijven. Ik ben redelijk neutraal dit proces ingestapt. Zelf ben ik geen cultuurminnaar, dat speelt ook mee. Ik wist ook niet wat voor soort kunst er dan op me af zou komen. Gaat het om fysieke kunst, toneelkunst of iets anders? Ik wil graag eerst weten wat en wie ik in huis haal. Over het algemeen zijn kunstenaars niet goed georganiseerd. Een instantie werkt met een formele vertegenwoordiging

maar dat is in de kunstwereld niet het geval. De Vrede van Utrecht heeft hier de vertegenwoordigersrol voor de kunstsector en dat bevalt me wel. Zij kennen de mensen uit de sector, hebben eigen financiering, dragen mensen voor die zich al hebben bewezen en weten de juiste mensen bij elkaar te brengen. De kunstenaars die meededen aan de verkenning van Haarzuilens raakten erg enthousiast over de gebouwen, het dorpje, de omgeving en de nabijheid van Leidsche Rijn. Als het de kunstenaars alleen gaat om een onderkomen dan is dat voor mij een te smalle basis, maar er was ook aandacht voor de gebiedskwaliteiten.

» Verwachtingen

Wat ik verwacht van dit proces is dat de kunstenaarsgroep een rol zou kunnen spelen in de interactie met de streekbewoners. Wij zijn net als Natuurmonumenten een vrij formele club wat onze communicatie en acties betreft. In feite bepalen instanties wat er komt en hoe het eruit zal zien. Dat proberen we via contactgroepen etc. wel te doorbreken maar ook dat blijven formele acties. Maar ik zou wel willen weten wat de bewoners van dit gebied nu echt vinden van de herinrichtingsplannen en van de rol van DLG en Natuurmonumenten. Dat zou in een cultuurhuis ter sprake kunnen komen aan de hand van streekgebonden voorstellingen. Een rol als spreekbuis van de streek. Ik zal daar zeker naartoe gaan om te horen wat dat allemaal aan ideeën oplevert. Ook zie ik een rol voor kunstenaars in het creëren van draagvlak voor de inrichtingsplannen. Dat is niet eenvoudig en zou in dit stadium nog kunnen leiden tot het verleggen van wandel- of fietspaden bijvoorbeeld. Ook hoop ik dat met het cultuurhuis de groep gebiedsgebruikers uit Leidsche Rijn in beeld wordt gebracht. DLG noch Natuurmonumenten hebben zicht op de wensen van die groep en het is een hele kunst om dat boven tafel te krijgen. Als dat zou lukken zou het een enorme meerwaarde zijn.

» Risico's

Het gebiedsproces is op dit moment al in de uitvoeringsfase en dat beperkt de mogelijkheden voor verandering enigszins. Kunstenaars hoor ik vaak claimen dat ze eerder in de planfase betrokken willen worden. Daar zet ik mijn vraagtekens bij. Herinrichting van een gebied is gebaseerd op het realiseren van specifieke functies en geen vrijplaats voor allerlei gekke dingen. Kunstenaars zie ik nog niet zo snel rekening houden met randvoorwaarden voor fiets- of wandelpaden. Zij gaan volgens mij die randvoorwaarden eerder ter discussie stellen dan ze als uitgangspunt nemen voor een proces. De boerderij waar d*Amor gebruik van maakt is eigendom van Natuurmonumenten. Gedurende een jaar staat de boerderij kosteloos ter beschikking van de groep kunstenaars. Dat ging niet zonder slag of stoot. Het leverde bij Natuurmonumenten al de nodige problemen op om het tijde-

lijk gebruik intern te verantwoorden. Het probleem is dat niemand een inschatting kan maken hoe dit gaat uitwerken in het gebiedsproces. Als na een jaar blijkt dat het gebouw een ander doel moet gaan dienen terwijl het cultuurhuis draagvlak uit de omgeving heeft losgemaakt, leidt dat tot problemen in het proces en daar zit niemand op te wachten. Ik verwacht niet dat het leegmaken van de boerderij tot problemen zal leiden want het contract is redelijk dichtgetimmerd. Maar zowel DLG als Natuurmonumenten hebben een gevoelige positie in gebiedsprocessen en liggen snel onder vuur. Dat is misschien de reden dat we eerder wat afwachtend en afhoudend staan tegenover dit initiatief. Het komt over ons heen en we zien wel wat het oplevert. Wel ben ik binnen DLG al een beetje reclame aan het maken. Ik stuur de intentieverklaring bijvoorbeeld rond en hang aangekondigde voorstellingen op bij het koffieautomaat. Ik ga niemand lopen pushen om mee te doen maar ik straal wel uit dat ik iets zie in deze samenwerking.

Locatietheatermaker in Veenhuizen

Sjoerd Wagenaar is de artistiek leider van de PeerGroup, een lokatietheatergezelschap die gevraagd is om zich te vestigen in een oude brandweerloods in Veenhuizen. Dit werkstation is het vertrekpunt van mobiele theaterwerkplaatsen die tot doel hebben plekken in beeld te brengen en die te verbinden met actuele maatschappelijke thema's

“Als onderzoeksbureau zijn we permanent bezig met het samensmelten van wetenschap, cultuur en agricultuur. Ik werd 5 jaar geleden gevraagd door het ontwikkelingsbureau van Veenhuizen om in deze loods bij de oude gevangenis te gaan zitten. We hebben eerst het verhaal van deze plek verkend. De stichter van deze strafkolonie, Johannes van der Bosch probeerde vanuit de Maatschappij van weldadigheid landlopers en bedelaars her op te voeden in een volledig zelfvoorzienend systeem. De afspraak was dat wij voor het ontwikkelbureau leegstaande gebouwen op een zinvolle manier opvulden en mij sprak het verhaal van de zelfvoorzienendheid en de situering midden in een landbouwgebied aan. We hebben van alles gedaan met de geschiedenis van de weldadigheid en het feit dat die geïsoleerde enclave zichzelf toen kon bedruipen. Dat is hier allang niet meer zo en dat roept de vraag op of Nederland ooit weer zelfvoorzienend zou kunnen zijn. We zijn juist groot geworden door de export van landbouwproducten maar blijft dat zo?

Ik wilde graag iets gaan doen met die landbouw. Beginnen met een kale akker en jezelf er letterlijk ingraven, om te kijken wat er dan gebeurt. Van Justitie in Veenhuizen heb ik toen voor een paar jaar een aantal hectare grond gekregen.”

Te gast in de graanrepubliek. We kwamen net uit de mond- en klauwzeercrisis en de landbouw lag zwaar onder vuur. We namen de tijd voor praatjes met de mensen uit de buurt en bij een kop koffie krijg je dan de verhalen over de streek. Als je openstaat voor een verhaal komt er heel veel los. Na een paar maanden gaven we een presentatie van wat er was losgekomen. Dat groeide langzaam en de mensen uit de streek groeiden daarin mee en zo ontstond een gezamenlijk project. We maken documentarisch theater. De voorstelling is daarvan het eindpunt maar het voortraject is eigenlijk veel belangrijker. Het heeft onder andere geresulteerd in het strokasteel waarin kleine en grote verhalen een plek kregen.

Cultuur is overal. Niet alleen in de stad. Ik zoek de energie van mensen uit het gebied. Netwerken ontstaan en vriendschappen. Vanuit die netwerken kan je alles organiseren. De één bakt een koek, de ander heeft kennis over houtsoorten en vertelt over afkomst en ontstaan, de buurman kan zijn tractor inzetten en iemand anders stelt zijn ruimte beschikbaar. Je kunt alles kopen maar je kunt ook de tijd nemen om het proces te organiseren. Het is net waarin je wilt investeren. We settelen ons op een plek en gaan werken met het landschap, de mensen en de producten. Je moet in je onderwerp zitten om het verhaal te kunnen vinden. Je moet de tijd nemen en dan komen de dingen vanzelf. We leven in een tijd van snel scoren en daar wil ik iets tegenover zetten. Sociale processen teweegbrengen is veel interessanter. Gewoon tussen de mannetjes gaan staan om te praten op de hoek, elk antwoord dat je dan krijgt is winst.

Kunst en gebiedsontwikkeling is ook een traject dat de tijd nodig heeft. Zowel vanuit de kunsten- als de gebiedsinrichtingskant. Je kunt dingen snel proberen te regelen maar dan verval je in de gebruikelijke fouten waar men continu tegenaan loopt. Juist van wanneer de kunstenhoek en de gebiedsontwikkelaars met elkaar om de tafel gaan zitten en de tijd nemen om elkaars werkwijze, mogelijkheden en onmogelijkheden te leren kennen kan daaruit een gemeenschappelijk belang en meerwaarde ontstaan. Niet te snel beslissingen willen nemen maar het proces de boventoon laten voeren. Om een voorbeeld te geven: een boer heeft een heel ander ritme dan iemand uit de stad. Hij leeft met getijden en groeiprocessen. Pas als het regent komen hier boeren binnen voor een praatje. Niet bij goed weer want dan zijn ze aan het werk. Laatst kwam een boer binnen met een maïskolf en prikte daar tijdens het praten wat in en zei toen "hij is nog niet klaar". Hij vertelde hoe hij kan voelen of de mais rijp is en zien aan de manier waarop de vogels erop reageren enz. Het is het verhaal dat ik zo belangrijk vind en de manier waarop het verteld wordt. Aan de ene kant voel je het proces waar die man inzit. Hij moet het goeie moment vinden wanneer er geoogst wordt en daar leer ik van.

Maar hij vraagt mij ook in welk proces wij zitten. We begrijpen elkaar heel goed. Als kunstenaar kun je heel maffe oplossingen bedenken en dat is leuk om zo nu en dan toe te laten maar zelf probeer ik mijn kunstenaarschap kwijt te raken en gewoon als mens bezig te zijn. Daarmee komt het verhaal van een plek veel meer boven. Ik ben wel een aanjager. De aanjager om met elkaar iets op te bouwen. Ik organiseer de ontmoeting en zorg dat er wat te eten en te drinken bij is.

Is er te weinig verhaal?

Er is zoveel te vertellen. Een nieuwe koelkast verliest na een week zijn nieuwheid maar een verhaal, daar kun je elke keer weer van genieten als je het kan vertellen. Dingen die je beleefd hebt, blijven veel langer hangen. Verhalen worden zelfs steeds groter terwijl producten zo snel vergeten zijn. Beleving is zo veel waardevoller dan een product. De tijdswaarde van beleving is veel groter. Kunst moet in mijn beleving niet op zich zelf staan maar in de maatschappij staan. Ergens aan vastgeplakt worden. Daarmee breek je meer verhaal open en mensen moeten daaraan hun eigen verhaal kunnen toevoegen. De groep die naast lokatietheater ook opleiding biedt voor professionele theatermakers is de laatste jaren enorm gegroeid. De loods is te klein aan het worden voor de veelheid aan projecten waar we aan werken. We zijn daarom op zoek naar een nieuwe plek met meer ruimte voor dit soort processen. Veenhuizen ziet ons met lede ogen vertrekken.

Wordt vervolgd...

Het eerste gezamenlijke project is gestart en zal zich komende jaren gaan tonen. Mogelijk volgen er nieuwe lokaties. Gebieden die een andere functie krijgen en verhalen bevatten die het waard zijn om verteld te worden. Of nieuwe verkenners die mee willen ontwikkelen, graven of vertellen. Daartoe nodigen we gebiedsontwikkelaars uit zowel van DLG als uit de kunstwereld om mee te denken, of mee te werken.

» Meer informatie over dit traject is te verkrijgen bij:

Willem van Wingerden (DLG): w.s.vwingerden@minlnv.nl

Henk Keizer (Vrede van Utrecht): HenkKeizer@vredevanutrecht.nl

» [DLG / www.minlnv.nl/pls/portal/url/page/dlg](http://www.minlnv.nl/pls/portal/url/page/dlg)

Dienst Landelijk Gebied (DLG) is een agentschap van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). De kernactiviteiten zijn inrichten, gronden verwerken, inrichten en overdragen, geldstromen bundelen en gebiedsprocessen stroomlijnen en coördineren.

» [Vrede van Utrecht / www.vredevanutrecht.com](http://www.vredevanutrecht.com)

Vrede van Utrecht is een zelfstandige stichting; een initiatief van gemeente en provincie Utrecht. In 2013 is het 300 jaar geleden dat de vrede in het Utrechtse stadhuis getekend werd. Het programma Zomer van Utrecht gebruikt cultureel erfgoed als inspiratiebron en presentatieplek voor culturele projecten.

» [Natuurmonumenten / www.natuurmonumenten.nl](http://www.natuurmonumenten.nl)

Natuurmonumenten is een onafhankelijke vereniging die natuur, landschap en cultuurhistorie veiligstelt door gebieden aan te kopen, te beheren en te beschermen. Voor nu en voor toekomstige generaties.

» [SLEM / www.slem.org](http://www.slem.org)

Stichting Landschapstheater en Meer (Bruno Doedens) gaat over het scheppen van ruimte voor verbeelding, het activeren van de verwondering voor het alledaagse en het achterlaten van sporen in het landschap. Landschapstheater houdt zich bezig met de vraag hoe kunstvormen in het algemeen en beeldende kunst, locatietheater en film in het bijzonder het landschap blijvend kunnen beïnvloeden, vervormen en van betekenis kunnen voorzien.

» [Productiehuis d*Amor / www.damor.nl](http://www.damor.nl)

Het productiehuis d*Amor (directeur is de theatermaker Teun van Essen) produceert jaarlijks enkele opvallende locatievoorstellingen en het festival Etcetera in Amersfoort. Het landschap speelt in het werk van d*Amor een cruciale rol.

» **Overige kunstenaars:**

Peergroup (artistiek leider Sjoerd Wagenaar), is gespecialiseerd in locatievoorstellingen die de thematiek van het landschap, de agrarische sector en het platteland als onderwerp hebben.

www.peergroup.nl

Sjaak Langenberg heeft verschillende landschapprojecten gerealiseerd waarbij onder anderen de spanning tussen stad en platteland in beeld werd gebracht.

www.sjaaklangenberg.nl

dienst landelijk gebied
voor ontwikkeling en beheer

**vrede van
utrecht**
cultuur over grenzen